

A MONDATHANGLEJTÉS

Az emberi beszéd nagyon sokféle tényező összeszővődéséből áll elő. Kifejező tevékenységeink általában két csoportra oszlanak: látható mozdulatok és hallható tevékenység.

A beszéd *látható* elemei: a gesztusok, az arcjáték és a beszélő egész alakja. A látható elemek egyáltalában nem jelentéktelen kísérői, mellőzhető alkatrészei az emberi beszédnek. A megértés, a beszéd hatása nem teljes, ha csupán a hangját halljuk, de nem látjuk is a beszélőt. Gondoljuk csak el, minő hatást tenne közönségére a szónok, ha nem személyesen lépne hallgatói elé, hanem maga helyett gramofont állítana a szószékre s az közvetítené a lemez útján a beszédét. Az utcán felállított hangszóró nem pótolhatja a szónok személyes hatását, melyet egyénisége varázsával, gesztusaival, arcjátékával kelt az őt nemcsak halló, hanem látó közönségben.

A beszéd akusztikai tényezői közt a legfontosabb szerepet játszó zöngés-elemeknek, mint minden zenei hangnak, négy tulajdonságuk van: 1. hangszínük, 2. tartamuk, 3. erősségük és 4. magasságuk.

1. A *hangszín* fiziológiai alapja a beszélő egyén szervi sajátágaiban van. Nemcsak a férfi, nő, gyermek, ifjú és öregember hangszíne különbözik egymástól, hanem az egyes egyéneké is. Ezért ismerhet meg pl. a vak ember valakit a hangjáról. A hangszín tehát valamely egyén hangjának állandó jellemzője. A szervezet okozta állandóságon belül lelki hatások következtében a hangszín folyton módosulhat. Különböző lelkiállapotok következtében a beszélőszervezet helyzete, állapota épúgy változhatik s az így módosult helyzetben létrejött hangszínmódosulás ép oly állandó és fontos kísérője a beszédnek, mint pl. az arcjáték. Ily értelemben a hangszínek a beszédben jelentéstani szerepe is van. A beszélő embernek már a hangszínéből kiérezzük, hogy rosszkedvű-e, vagy jókedvű. A hangszínből az is kiérzi a beszélő lelkiállapotát, aki nem érti az illető nyelvét. A száraz, rideg, szigorú beszédnek más hangszíne van, mint a szeretet meleg, érzelmes hangjának. Minden ember egyéni hangszíne lelki hatások következtében számtalan módosulásra képes. Sem írásban, sem képen nem lehet szemléltetni a hangszínek ezt a nevezetes beszédbeli szerepét. Ezért értelmezhetette más-másképpen az apa és a fiát kényeztető anya az egyszerű diáknak e rövid, de velős sürgönyét: „Apám pénzt. Fiad János.”

2. A hang tartamát illetőleg minden egyes beszédhangnak megvan a maga jellemző viszonylagos időtartama. Az egyes hangok-

nak ez a viszonylagos hosszúsága a beszédtempó változásaiban is állandó marad.

Az egyes emberek beszédgyorsaságának is általában megvan a maga egyéni, állandó tempója. Sőt néprajzi sajátság is fejeződik ki a beszéd gyorsaságában vagy lassúságában. Egy-egy nyelvjárásnak jellemzője a lassú, a másíknak a szaporább beszéd. De nemcsak nyelvjárások, hanem egyes nyelvek is különbözhetnek egymástól e tekintetben.

Miként a hangszínnek, úgy a hangtartamnak módosulásaiban is fejeződhetnek ki lelki hatások. Az öröm gyorsabb, élénkebb, a szomorúság, fájdalom lassúbb, vontatottabb beszédben nyilvánul. A beszéd tempója nemcsak a lelkiállapottól függ. Egyes mondatokon belül is változhatik a tempó. Az értelmileg fontosabb részeket lassúbb tempóban ejtjük ki; ha igen hosszú hangsort kell egy ütemben kiejteni, a beszéd tempója gyorsabbá válik.

3. A h a n g e r ő s s é g egyfelől a beszéd hallhatóságát mozditja elő. A beszéd erősségi fokának változásaiban lelki tényezők is igen fontos szerepet játszanak. Az indulatos beszéd természeténél fogva erősebb hangejtéssel jár, mint a nyugodt beszéd. De a nyugodtan közölt mondatokban is sok fokozaton mehet át a hang erőssége. Vannak egyes szótagok, melyeket nagyobb nyomatékkaal ejtünk, mint a többieket. Ezt a szótagot hangsúlyos szótagnak, magát a jelenséget pedig *hangsúly*-nak nevezzük. A hangsúly különböző szerepet tölt be a mondatban: kiemel, összefoglal, szétválaszt stb. Az egyes önállóan ejtett szavaknak is van hangsúlyuk. A mondatban azonban nincs minden szónak külön hangsúlya, hanem minden szó beletagolódik a mondathangsúlyba, alá van rendelve a mondathangsúlynak, amely párhuzamos szokott lenni a mondathanglejtéssel.

4. A h a n g m a g a s s á g artikulatórikus szerepe, épúgy, mint a hangerőssége, a hallhatóság előmozdításában van. Ha nem értem valakinek kérdésemre adott válaszát s ismét megkérdezem, akkor az illető a választ nemcsak erősebb, hanem jóval magasabb hangon is ismétli. A hangmagasságnak általában a beszédben való változásait hanglejtésnek nevezzük. Az egyes mondatfajoknak állandó, székémába foglalható hanglejtésük van, melyet *mondathanglejtés*nek nevezhetünk.

Az elszigetelt, magában álló szó határain belül történő magassági változásokat *szóhanglejtés*nek hívjuk.

A hangmagasság és hangerősség, zenei hangsúly és erősségi hangsúly egymáshoz való viszonyukat tekintve a legtöbb esetben párhuzamosak egymással. *Jespersen*¹ szerint a hangsúly befolyással van a hanglejtésre. E. A. *Meyer*² mérésekkel is igazolja, hogy a hangerősségnek jelentékeny befolyása van a hangmagasságra. Általában ki lehet mondani, hogy minél erősebben ejtünk ki valamely szótagot, annál inkább hajlunk annak emeltebb hangon való ejtésére. *Sievers*³ szerint a nyelv magassági és erősségi változásai egymástól függetlenek. Össze-

¹ Lehrbuch der Phonetik², 226.

² Uo. 239.

³ Grundzüge der Phonetik⁵, 244.

függésük, ahol megvan, nem szükségszerű, hanem tisztán megszokás. A magyarban azt a szabályszerűséget figyeltem meg, hogy a hangsúlyos szótag a mondathanglejtés hangközének két széle felé hajlik, tehát a mondathanglejtés középmagasságánál vagy magasabb, vagy mélyebb.

A hanglejtés lelki tényezői közül *Jespersen*⁴ az érzelmi oldalt emeli ki: a kedély elevenségét. Az eleven, friss kedélyállapot gyors izommozdulatokkal jár s a hangszalagokat is készbebbé teszi nagyobb hangközök, változatosabb hanglejtés létrehozására. Hasonlítsuk össze pl. egy elevenkedélyű gyermek beszédét egy lomha, közömbös, nehézkes észjárású emberével. Érdekes adalékok a nyelvész számára az orvosi megfigyelések a különböző elmebajokban sínylő elmebetegek hanglejtéséről. *Tolnai Vilmos*⁵ a hangsúly és hanglejtés lelki tényezőiről azt jegyzi meg, hogy „míg a hangsúly lelki okát az értelemben kell keresni, addig a hanglejtése az érzelemben van“. Megfigyeléseim azt mutatják, hogy az erősségi és magassági változásokban egyaránt szerepelnek értelmi és érzelmi tényezők. Amint a hangsúly egyes formáihoz a mondatnak bizonyos állandó jelentései kapcsolódnak, úgy kapcsolódott egy-egy hanglejtésformához a mondatnak egy-egy állandó jelentése.

*Jespersen*⁶ a hanglejtés tényezői közt etnográfiai különbségek kifejeződését is említi. *Storm* megfigyelésére hivatkozik, aki szerint a franciák többnyire tenorszerű hangon, a germán népek basszuszerű hangon beszélnek. Az olasz viszont gazdagabb modulációval, nagyobb hangközökkel beszél, mint a francia. Az olasz mondathanglejtés egy germán előtt természetellenesen élénk, a francia sajátságosul túlfinomodott. A spanyol beszéd méltóságosabb, férfiasabb és határozottabb intervallumokkal jár, mint a többi román nyelvek. Különben ez nyelvjárások szerint is változik. A székelyt pl. a hanglejtéséről első hallásra föl lehet ismerni. Sokkal magasabb hangfekvéssel és nagyobb hangközökkel beszél, mint a kevésbé temperamentumos, nyugodtabb alföldi.

A hanglejtésnek három nevezetes tényezője van. 1. A *hangfekvés*, vagyis a mondat átlagos hangmagassága. A hangfekvés a lelkiállapot szerint is változhatik. A levertség, szomorúság mélyebb hangfekvésben nyilvánul, a vidámság, élénkség magasabb hangfekvéssel jár. A hangfekvés lehet magas, közepes vagy mély.

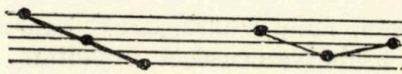
2. A *hangmenet* a hangmagasság változásának iránya. Ez lehet egyenletes, emelkedő és ereszkedő. Ha két egymásutáni szótagban történik a hangmenet változása, akkor *szökő* vagy *eső* hangmenetről van szó. A hangmenetnek egy szótagban való változása *sikló* (le- vagy felsikló) hangmenet.

3. A *hangköz* a kiejtett mondat legmagasabb és legmélyebb hangja közötti köz. A kérdő mondat pl. nagyobb hangközben folyik le, mint a közlő. Pl.

⁴ I. m. 226.

⁵ Magyar Nyelv XI., 54.

⁶ I. m. 229—30. l.

Ki járt itt? Nem tudom.

A hangmenetek összetételéből áll elő a hanglejtés.

Különbséget kell tennünk szóhanglejtés és mondathanglejtés közt.

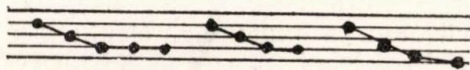
Szóhanglejtésnek a különálló, magában kiejtett szó határán belül történő magassági változásokat hívjuk. Sievers⁷ a nyelveket két csoportra osztja aszerint, amint határozott, vagyis jelentést kifejező, vagy pedig közömbös, jelentés nélküli szóhanglejtésük van. A magyar nyelvnek pl. közömbös szóhanglejtése van. Minden izoláltan ejtett szó hanglejtése egyetlen ereszkedő hangmenetből áll.

Közömbös hanglejtése van a németnek, franciának és angolnak is. De már pl. a norvégban, svédben, japánban, kínaiban vannak olyan homonim szópárok, melyek más-más hanglejtéssel ejtve más-más jelentésűek, tehát ezekben a nyelvekben a szóhanglejtésnek jelentéstani szerepe van. A *su* japán szó más-más magassággal ejtve jelenthet 'madár-fészeket' és 'ecetet'. A kyotoi japán nyelvjárásban a *tsuru* szónak három különböző hanglejtéssel ejtve három jelentése van: 'íjhúr', 'horgászni', 'daru'.⁸

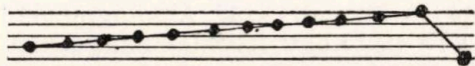
A mondathanglejtés egyes formáihoz is bizonyos jelentés fűződik. A mondatba voltaképpen a hanglejtés lehel életet és értelmet. Ugyanaz a mondat különböző hanglejtéssel ejtve más-más jelentésű. Pl.

Mind a két lovat beköti az istállóba. (Kijelentő közlés.)

Mind a két lovat beköti az istállóba. (Felszólítás.)

Mind a két lovat beköti az istállóba? (Kérdés.)

⁷ I. m. 246.

⁸ E. A. Meyer: Der musikalische Wortakzent im Japanischen. Le Monde Oriental, I. 77. V. ö. még Rousselot: Principes de Phonétique expérimentale, II. 1010. kk.

A mondathanglejtésre vonatkozólag a kísérleti fonétikusok pontos felvételeket készítettek. *Rousselot* nagy kísérleti fonétikájában bemutatja a szokásos mérési módszereket és kísérleti eszközöket, köztük a saját tervei szerint készült óraszerkezet szerint mozgó készülékét, melynek forgó hengerén egy kormozott papírköpenyegre finom tű karcolja a Marey-féle doboz közvetítésével a beszélő szerveinkről reá átvitt rezgéseket (i. m. II., 1162. skk.). *Scripture* is részben gramofon, részben a Marey-féle doboz segítségével végzett alapos kutatásokat e téren.⁹ Az utóbbi módszert alkalmazta *E. A. Meyer* is a japán zenei hang-súly vizsgálata közben.¹⁰ Igen szemléltető és tanulságos *Daniel Jones* „Intonation Curves“ (Leipzig and Berlin, 1909) című könyvecskéje, melyben angol, francia és német szövegek mondathanglejtésének grafikus ábrázolását mutatja be. *Hegedüs Lajos* a magyar nyelv terén is végzett ilyen kísérleteket és készített igen finom grafikus ábrázolásokat.¹¹ Azonban, mint *Hegedüs* tanulmányának bírálója, *Bóka László* helyesen mondja, e kísérleti búvárlatoknak egy közös hiányuk van. Az nevezetesen, hogy eredményeik jelentős része a nyelvtudományra nézve kevésbé hasznavehető. A kísérleti fonétikus ugyanis „az egyes esetet vizsgálja ott, ahol a nyelvész a jellegzetest keresi. Ami a fonétikust előre viszi, az eszköz, az a nyelvész számára sokszor nyűg, amely elvonja figyelmét arról, amit céljául tűzött ki.“¹² *Rousselot* s a többi kísérleti fonétikus a hanglejtés lélektani kapcsolataira való tekintet nélkül készítette pontos felvételeit. A mondat-hanglejtés lélektani kapcsolatai iránt teljesen közömbös volt. Pedig a nyelvtudománynak ez utóbbi a fontos.

Mondathanglejtési búvárlataimban megkísérletem ezeknek a lélektani kapcsolatoknak a megfigyelését és tanulmányozását. Gyűjteni kezdtem a magyar nyelvben megfigyelhető mondathanglejtési típusokat, kutattam a hangmenetek és melódiák lélektani kapcsolatait. Vizsgálataim eredményéről néhány részlettanulmányban már eddig is beszámoltam.¹³ Ez alkalommal megkísérlem eddigi eredményeim rendszeres összefoglalását.

A hanglejtés lelki okait illetőleg kétségtelen, hogy köztük az érzelmi tényező is szerepet játszik. Vannak olyan hanglejtésformák, melyeknek típusait a nyugodt beszédben nem találtam meg. Ilyen érzelmi hanglejtésformákat a szamosháti nyelvjárásban volt alkalmam megfigyelni.

A bámulat, csodálkozó felkiáltás egyenletesen magas hangmenetben nyilvánul. Az utolsó szótagokban a hang kissé leereszkedik:

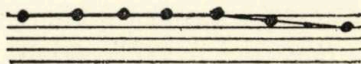
⁹ *The Elements of Experimental Phonetics*. London, 1904. 52 kk., 195 kk. s a függelékben a felvételeket bemutató táblázatokkal.

¹⁰ *Le Monde Oriental*, I. 79.

¹¹ *Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása. Kísérletfonetikai tanulmány*. Budapest, 1930.

¹² *Magyar Nyelv XXVI*, 406.

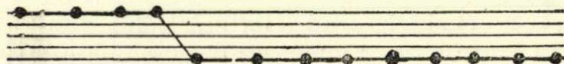
¹³ A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest 1925. — Jegyzetek a szamosháti hanglejtéshez. *Magyar Nyelv XXII*, 106. — *Egressy* „a kedély magyar accentusá“ról. *Uo. XXIV*, 42. — A székely és csángó mondat-hanglejtés *Uo. XXVI*, 249.

Hogy megnőtt ez a kis jány!

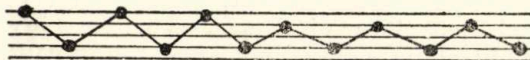
Hogy észáratt ez a kis almafa!

Ha a csodálkozásba elégedetlenkedés, szomorú töprengés vegyül, a mondat első része egyenletes magas, második része egyenletes mély hangmenetű.

Mijen gyenge ez a búza, kegyelmes Isten!

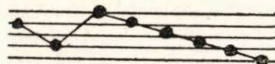
Magasfokú indulat, pl. kétségbeesés, türelmetlen kifakadás esetében figyeltem meg a következő sajátságos, hullámzatos hanglejtésformát:

Mi csinájjak, Uram Isten, mi csinájjak!

Ne egyél meg, hallod, ne egyél meg!

Néha csak az első rész hullámzatos, a második rész ereszkedő:

A kutya mindenit neki!

A teremburáját neki!

Az érzelmi hanglejtésnél nagyobb szerepe van a beszédben annak a hanglejtésnek, melyhez bizonyos értelmi funkció, bizonyos jelentés fűződik.

Az ilyen természetű mondathanglejtés formái a nyelvi kifejezés módjai szerint csoportosíthatók legtermészetesebben. A nyelvi kifejezésnek két módja van: a kérdés és a közlés.

A kérdésnek általában két fajtát különböztetik meg a nyelvek.

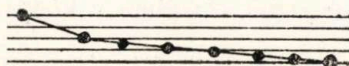
Az egyik fajta kérdés valamely tényről való tudomást akar kiegészíteni. Pl. tudom, hogy valaki egy zsákot hagyott az udvaron. Ebből az egész tényből csak az ismeretlen előttem, hogy ezt ki cselekedte. Erre vonatkozó kérdésem kiegészítendő kérdés: *Ki hagyta itt ezt a zsákot?*

A kérdés másik főfaja döntést vár valamely bizonytalan dologban. Pl. barátom bemegey az írószobába levelet írni. Kis idő múlva ismét kijön. Minthogy ebben az esetben az egész tény felől bizonytalanságban vagyok, nem tudom, elkészült-e a levéllel, habozó álláspontomnak az

eldöntendő kérdéssel vetek véget. Megkérdezem: *Megírtad a levelet?*

A kérdés két fajának, a kiegészítendő és eldöntendő kérdéseknek más-más jellegű hanglejtéséhez határozott jelentés fűződik, mely világosan elválasztja a kétfajta kérdést egymástól és a közléstől.

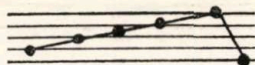
A kiegészítendő kérdés magas hangon kezdődik, a második szótagban nagy hangközzel mélyre esik, a következő szótagokban ereszkedő hangmenettel halad tovább s a mondat végén leszáll az alaphangig:

Mitől lobog az a lámpa?

Hogyne örült volna?

Az eldöntendő kérdés viszont emelkedő hangmenettel indul, mely az utolsóelőtti szótagon emelkedik legmagasabbra, s azután az utolsó szótagban eső hangmenettel az alaphang mélységére esik:

Itt hagynád a Villást?

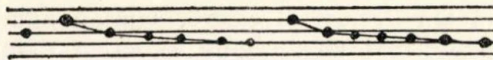
Nem örült a váratlan kincsen?

Behozzam az üveget?

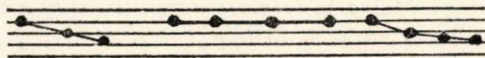
A közlés hanglejtése a magyar nyelvterület tekintélyes részében a közlés kétféle természete szerint más-más jellegű.

A közlés ugyanis lehet egyfelől általános értelmű, személytelen közlés, amelyet nem határozott személyhez, nem valamely beszélgető társhoz intézünk. Az ilyenfajta közlés ereszkedő hangmenetekből van összetéve. A személytelen közlésben ilyen hanglejtéssel ejtünk mindenféle közlő mondatot, akár kijelentést, akár felszólítást, akár óhajtást tartalmaz.

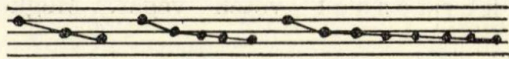
Személytelen közlés mindenféle szónoklat, katedrai tanítás, tudományos fejtegetés, szóbeli hirdetés, ima, élőszóval elmondott mese, elbeszélés. Példának fölemlítem a következő templomi előadásrészletet:

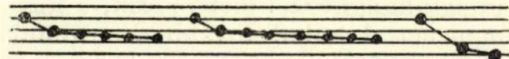
Hogy miképpen szerzette Urunk Jézus Krisztus a

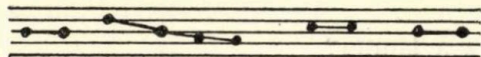
szentséges végvacsorát, legbővebben

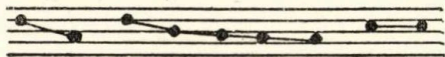
megírta Pál apostol a korinthusbeliekhez írt

első levelének tizenegyedik részében *e* képpen.

Én az Úrtól vettem, *úgymond*, amit

néktek előtökbe is adtam...

A kétféle kérdés és a személytelen közlés hanglejtése lényegében az egész magyar nyelvterületen egyforma. A köznyelvben ez a három hanglejtésforma játszik fontos szerepet. Ott a párbeszéd is lassanként a személytelen közlésnek ereszkedő hangmenetekből álló hanglejtését veszi föl. Tapasztalatom szerint azonban ott, ahol az élénk párbeszéd sajátos népnyelvi hanglejtésformája megvan, a műveltek nyelvében is divatos. A tősgyökeres debreceni, szatmári, nagykállói művelt magyar ember az élénk párbeszédben ugyanazt a hanglejtést alkalmazza, mint a nép. Székely származású ismerőseim párbeszédében a székely párbeszédes hanglejtés tükröződik. Egressy Gábor anyanyelvének palócos mondathanglejtését akarta a magyar színpadi párbeszédekben meghonosítani.

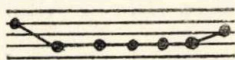
Milyen a *párbeszédes hanglejtés*? A párbeszédes hanglejtés a párbeszédes közlés sajátossága, vagyis a határozott személyhez, beszélgető társához intézett közlésé, melynek a magyar nyelvterület tekintélyes részében a személytelen közlésétől eltérő, saját hanglejtése van.

Ezt a hanglejtésformát elég régóta ismeri a magyar nyelvészeti irodalom. Tudtommal *Egressy Gábor* mutatja be először *A színészet könyve* (Pest, 1866) c. munkájában. Csakhogy ő még a hanglejtést is *accentus*nak nevezi s más magyarázatot fűz hozzá. Ő ugyanis kétféle hanglejtést különböztet meg: 1. *értelmi accentust* (így nevezi a személytelen közlés hanglejtését) és 2. *a kedély accentusát* (így hívja azt, amit mi párbeszédes hanglejtésnek nevezünk). Ez utóbbit érzelemkifejező hanglejtésnek véli. Hogy micsoda kedélyállapot ennek az alapja, arra nem tud magyarázatot adni. „Ez alaknak — úgymond — alig van más

lélektani alapja, mint a nemzeti közegyezés“. De abból, hogy a színpadi párbeszéd hanglejtéséről ajánlja, az látszik, hogy ösztönszerűleg érzi a helyes lélektani magyarázatot. Különben ő már a párbeszéd hanglejtésnek mindkét fajára idéz példát. Az esőzárására példa : *Lesz még szőlő lágú kenyér. Elszeretik a menyecskét.* A szökőzárására : *Nem én gunyollok. Ne gorombáskodjék.* (Magyar Nyelv 24 : 43.)

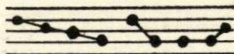
Balassa József Egressytől függetlenül szintén fölfedezte ezt a hanglejtésformát. Ezt nevezte ő el „éneklő hangsúly“-nak. Tehát ő is hangsúlynak magyarázza, mint Egressy. Helyesen különbözteti meg e hanglejtés két fajtát, de csak a hangsúlyt figyelte meg pontosan. A hanglejtés megfigyelésében téved, mikor azt a paradoxont mondja az esőzárású hanglejtésről, hogy ejtésekor az ember „az utolsó előtti szótagot... erős hangon ejti ; az utolsó szótagon pedig fölviszi a hangját“, mert az erősség és magasság fokozatai közt szoros párhuzam van. Az a megállapítása is téves, hogy a hanglejtés használatára nem lehet szabályt felállítani s hogy ez az illetőnek egyéni hajlandóságától függ (Nyr. 19 : 70). *Oláh Gábor* a debreceni nyelvjárásról írt tanulmányában (Nyelvészeti Füzetek 26 : 21) helyes megfigyeléssel és szabatosan írja le az egyik párbeszéd hanglejtést, mikor rámutat, hogy „a mondat utolsóelőtti szótagjában a hang erősödik és emelkedik is, az utolsó szótagban meggyöngül és alászáll“. Példái közül íme egy pár : „Maj kilelem én az új habókját ! Nem ijed am meg etyhamarjába. Mindig kötötte a kutyát a karóho.“

A *szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái* című tanulmányomban részletesen megrajzolom a párbeszéd közlés két hanglejtéstípusát és kimutatom, hogy használatukra igenis lehet szabályt felállítani. Első és fő jellemvonásuk az, hogy a beszélgetőtársak közlésének a hanglejtése. Két típusuk van aszerint, hogy a mondat állítmánnyal végződik-e vagy pedig más mondatrésszel. Ha a mondat állítmánnyal végződik, hanglejtése a következő: hangmenete ereszkedő az utolsó szótagig, az utolsó szótagon a hang magasra szökik. Ezt a hanglejtésformát nevezem *szökőzárású hanglejtésnek*. Előfordul mindenféle közlő mondatban, akár kijelentést, akár felszólítást, akár óhajtást tartalmaz. Példák :

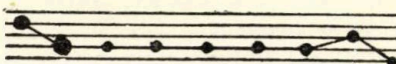
Össze ne zavarjátok.
Mind a hármat elharangozták.
Ide is szalmát hintsetek.
Beszélgetni vótam.

Előkészítő résszel :

Hónapután kalácsot sütök.
Nekem azt még *senki* se *mondta*.
A *csontodat* összetöröm.
Az ojan embert *akasztani* kéne.

Ha azonban nem az állítmány, hanem más mondatrész zárja be a mondatot, a hanglejtés így alakul: ereszkedő hangmenet az utolsóelőtti szótagig, az utolsóelőtti szótag hangja magasra szökik, az utolsó szótagé pedig az alaphang mélységére esik. Ezt a formát nevezem *esőzárású hanglejtésnek*. Ez is előfordul mindenfajta közlésben. Példák:

Jobban köt tulle az *ugorka*.
Tessék adni egy véka *málét*.
Nem sok jót *tanulsz* ott.
Bár meghallgatná a jó *Isten*.

Ha most már a párbeszédes közlés és a személytelen közlés hanglejtését összehasonlítjuk, nemcsak hanglejtés, hanem a hozzáfűződő hangulat tekintetében is különbség van a kétféle közlés között. A személytelen közlés komolyabb, hivatalosabb, szigorúbb, sokszor ünnepélyesebb jellegű, viszont a párbeszédes hanglejtéshez fűződő hangulat kedélyesebb, meghittebb, bizalmasabb természetű. Hangulatrontás volna, ha a pap az imát a párbeszédes közlés bizalmas, diskuráló módjában adná elő. De már a szónok színezés végett, ahol érzeke és ízlése sugallja, használhat s használ is olykor párbeszédes hanglejtést is.

Erről a párbeszédes hanglejtésről legelső megfigyeléseimet és fölvételeimet a szamosháti nyelvjárásban tettem. Saját tapasztalataim szerint megvan egész Szatmár megyében, a tiszaháti és ugocsi nyelvjárásban, megvan Beregben, a Nyírben és a Hajdúságban. Hogy a palóc nyelvjárásban Miskolc környékén megvan, azt már *Egressy Gábor* megfigyelése bizonyítja. *Molecz Béla* az Alföldön észleli e két hanglejtésformát.

Kolozsvári tanár koromban azt az észletetet tettem, hogy a párbeszédes hanglejtésnek ez a kéttípusú formája megvan *Kolozsvárt* és a *kolozsvárkörnyci magyar falvakban*. Csakhogy nincs meg benne az a szabályszerűség, amit az északkeleti nyelvterületen észleltem, t. i., hogy a szökőzárású csak állítmányos mondatvégben, az esőzárású pedig bővítményes mondatvégben lép föl, hanem vegyesen, hol egyiket, hol a másikat használják az élénk párbeszédben.

Régóta vágytam reá, hogy az északkeleti magyar nyelvterületen észlelt mondathanglejtési megfigyeléseimet más magyar nyelvterületek mondathanglejtésével összehasonlítsam. Különösen a székely mondathanglejtés érdekelt, mely sajátosságaival mindenkinek első hallásra feltűnik. Végre 1928 nyarán megjött a várt alkalom és a csikmegyei Szárhegyen megfigyelhettem a székely mondathanglejtést.

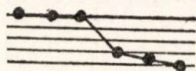
Megfigyelésem szerint a székely mondathanglejtés a kérdést és a személytelen közlést illetőleg lényegében megegyezik a köznyelvi formákkal.

A kiegészítendő kérdéstípus itt is ereszkedő hangmenetű és nagy hangközben játszódik le : Mit hoztál? — Mikor vót ott? — Kié ez a jószág? (Hanglejtésének grafikus ábrázolását lásd fentebb.) — Itt jegyezzük meg, hogy a székely az -e kérdőszócskával szerkesztett kérdőmondatot is e szerint a típus szerint ejti. Pl. *Tuggya-e aszt?* — *Jártál-e Szeredába?* — *Ebédelték-e?* — Ellentétben pl. a szamosháti nyelvjárással, ahol az ilyen kérdőmondat az esőzárású párbeszédés hanglejtést veszi föl: *Vótál-é nagyapádnál?*

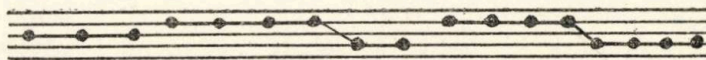
Az eldöntendő kérdés itt is emelkedő hangmenetű az utolsó szótagig, mely az alaphang mélységére esik : *Nem vótál ott?* — *Neki kellett váltani?* — *Nem mennek az ökrök után?* — Toldódással : *Megmelegicsem esztet* is? (Hanglejtésének grafikus ábrázolását lásd fentebb.)

A közlés személytelen formája is teljesen megegyezik a köznyelvi típussal, vagyis ereszkedő hangmenetű szakaszokból áll : Az előljáróságot, *mindent fizettek a közözsből.* — *Katona vót Lajos is, Ferkó izs, Balázs is.* — (Hanglejtésének grafikus ábrázolását lásd fentebb.)

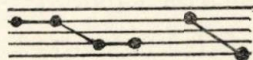
Ehhez hozzá kell tenni, hogy élénk beszédben a kétféle kérdés és a személytelen közlés előfordul egyenletes magaskezdetű hangmenettel, ezzel a tipikus székely hangmenettel is, amely, mint alább látni fogjuk, a székely párbeszédés hanglejtés rendes kezdő hangmenete. Például :

Hogy es hínnak vala?
Megmelegicsem-e?

Mikor a *katasteri* mérnök *kivizsgálta* a dógot, hát

felállott a bíró.

A székely hanglejtést minden másfajta magyar hanglejtéstől a közlő hanglejtés másik formája: a párbeszédes hanglejtés különbözteti meg. Erre vonatkozik mindaz a megjegyzés, mely eddig a székely „énekő hangsúly“-ról a magyar nyelvtudományi irodalomban elhangzott.

A székely párbeszédes hanglejtésben mindenkinek az tűnt fel eddig, hogy a mondat utolsó szótagját felkapja, vagyis magasabb hangon ejti.

Erre vonatkozólag igen érdekes XVI. századi följegyzést találunk Szamosközy István történettudósunk *Res Transylvaniae* című történeti munkájának azon a helyén, ahol a székelyekről szól.¹⁴ Itt a székelyek nyelvéről a következő megjegyzést teszi: „Nyelvük általában azonos a magyarral, csak a kiejtésben tér el tőle némileg. Míg ugyanis a többi magyarság finom (acutum) kiejtésével attikai módot követ, addig a székelység kiejtése az öblös (rotundum) dór tájszólásra emlékeztet: a szédét a száj hátsó részéből, mintegy üreges barlangból hangoztatják. Azt vélné az ember, hogy héberül beszélnek. Igen, mert keleti származású nyelvük eredeti vonásait máig megőrizték. Így a kiejtésben is az utolsó szótagot hangsúlyozzák (syllabas extremas in pronunciando acuunt), mint a zsidók.“

Szamosközy fejtegetésének legérdekesebb része az a megállapítása, hogy a székelyek is az utolsó szótagot hangsúlyozzák, mint a zsidók. Ez a megállapítás csakis a székely párbeszédes hanglejtésnek arra az említett sajátságára vonatkozhatik, hogy a mondat utolsó szótagján fölemeli a hangot. Tehát ez a székelyes mondathanglejtési sajátság már a XVI. században megvolt s legelső megfigyelője a tudós Szamosközy István volt.

Ugyanezt a megállapítást teszi, csak hogy Szamosközynél szabatosabb formában, kiváló nyelvtudósunk, Budenz József. Ő 1860-ban a következőket állapítja meg: „ott a' ,szóbeli' hangsúly (értsd: szóhanglejtés) a magyarorszáigival egyező, azaz a szónak első szótagját illeti. De igenis van egy sajátlagos ,mondatbeli' hangsúly (értsd: mondat-hanglejtés), ha szabad így nevezni, melly nem a' szót mint szót, hanem a mondat végét illeti. Dívatos, különösen rövid mondatoknál, midőn azok némi indulattal és élénkséggel ejtetnek, s nem egyéb, mint valamely interjectioszerű hangcsáló hangemelés. Néha a szó végét, melyet talál, meg is nyújtja: *Jó szívvel. Úgy bizony. Vásárhelyt van tán*“.¹⁵ Mindazok, akik Budenz után hozzászólnak a kérdéshez, csak az a észrevételeit ismétlik. — Legrészletesebben Balassa József szól ő „székely, énekő hangsúlyról“,¹⁶ de fejtegetéséből pozitív ismeretet csak annyit hámozhatunk ki, hogy a székely „a mondat utolsó tagján emeli a hangot“. Balassa fejtegetésének két nagy hiánya van: hogy példák nélkül szűkölködik, és hogynem jelöli meg, minő mondatfajokban hallható a székely „énekő hangsúly“. Csak növelik a zavart Veress Ferenc zágoni születésű tanártól kapott példái,¹⁷ melyek közt közlő

¹⁴ Monumenta Hung. Hist. Írók XXVIII., 377.

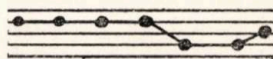
¹⁵ M. Nyelvészet V., 353—54.

¹⁶ Nyr. 19: 72—73.

¹⁷ Nyr. 19: 176.

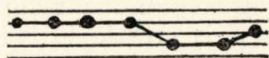
és kérdő mondatok vegyesen fordulnak elő. *Steuer János* hoz a zavarba némi világosságot, midőn megismétli Budenz megjegyzését, hogy ez a hanglejtés „az élénk beszédben, eleven előadásban használatos“¹⁸ s egy eredeti megfigyelésről tanuskodó példát is idéz: „Elvéném tőlle, d' immán hëzza szokott.“

Megfigyelésem szerint a székely párbeszédes mondathanglejtést egyéb magyar hanglejtésformától két sajátság különbözteti meg: a hangmenete és a zárása. A székely párbeszédes mondathanglejtés hangmenete ugyanis egyenletes magas kezdetű, vagyis a kezdő szótag hangmagassága nem esik le a második szótagon, mint más nyelvjárásokban, hanem több szótagon keresztül változatlanul megmarad, csak a hangmenet vége felé esik le. Ez a hangmenet a párbeszédes hanglejtés sajátsága ugyan, de élénk beszédben — mint fentebb láttuk — a kérdés és személytelen közlés hanglejtésében is előfordul. A másik sajátsága a székely párbeszédes hanglejtésnek az, melyet már Budenz, sőt már a XVI. században Szamosközy is észlelt: hogy a mondat utolsó szótagjában fölemeli a hangot:

*Erőzs gazda embër vót.
Mindennap eszembe jut.
Nem hejesélte.
Ara es jártam.
Aszt es tudom.*

Ez a hanglejtés formailag megfelel a szamosháti, beregi, nyíri, hajdúsági stb. szökőzárású mondathanglejtésnek. E mondatokat — leszámítva az egyenletes magas kezdetű hangmenetet — a Szamosháton is szökőzárással ejtenék, mert mindenik állítmánnyal végződik. Csak-hogy a székely párbeszédben a hanglejtés változatlanul szökőzárású marad akkor is, ha a mondat nem állítmánnyal, hanem más mondatrészsel zárul:

*Szabó Márton lövé meg.
Esmént mäg kellött falazni.
Ne jöjjenek bé ide.*

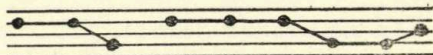
Ez utóbbi mondatokat pl. Debrecenben esőzárással ejtenők. Tehát, amint látjuk, a székely párbeszédes hanglejtést egyenletes magas kezdetű hangmenet mellett szökőzárás jellemzi, vagyis az utolsó

¹⁸ Nyr. 19 : 318.

szótag hangjának felszökése. Mégpedig ez a szökőzárás nemcsak az állítmányos mondatvég jellemző vonása, mint a Szamosháton vagy pl. nálunk Debrecenben, hanem bővítményes mondatvég esetében is ez zárja be a hanglejtést, mely esetben a Szamosháton és pl. Debrecenben esőzárás történik.

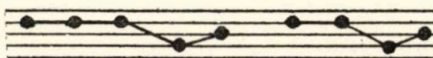
A székely párbeszédes hanglejtés a fenti formájában, vagyis egyenletes magaskezdetű hangmenettel és szökőzárással tudásom szerint egész Erdélyben csak a Székelyföldön van meg.

Kiegészítésül néhány olyan példát is mutatok be, hol előkészítő rész is van :

*Hat hétig nem mén a misére.
Bukovániába is hát vonultak bé magyarok.
Bekésérték Szërédába a katonák.*

Toldódással :

Ne nyujjon hëzzám, gyermek vagyok.

Még egy fontos nyelvjárásban végeztem mondatmelódiai megfigyeléseket : a moldvai csángóban. 1928—29—30. és 31. nyarán alkalmam volt a moldvai csángók közt felejthetetlen benyomásokat szerezni. Különösen nyelvi téren igyekeztem tapasztalataimat kiterjeszteni. Igen érdekelt a csángó mondathanglejtés már azért is, hogy a szókincsben eléggé tapasztalható idegen befolyás nem férközött-e be a hanglejtésbe is. Örömmel tapasztaltam a hanglejtés érintetlen magyar voltát.

A csángó nyelvjárás mondathanglejtésére vonatkozó adataimat a következőkben foglalhatom össze.

A kiegészítendő kérdés a moldvai csángóban is olyan, mint más magyar nyelvterületen, vagyis ereszkedő hangmenetű :

Kinek még aggyak egy virágocskát? — Mit csántok tik ott?

Az eldöntendő kérdés hanglejtése is megegyezik a közmagyar hanglejtéssel, vagyis emelkedő hangmenetű, az utolsó szótagon eséssel : *Nyugusznak még? — Hát nem kell vala? — Még nem vetkëzëtt meg? — Nem nyeríti a fiát? (t. i. a ló.)*

A személytelen közlés hanglejtése itt is ereszkedő hangmenetekből van összetéve : *Menünk a templomba, jövünk ki a templomból, menünk a táncba. Huszonnégy cigány húzza, az éjjúság táncol, veszik az ók szereteiket.*

A párbeszédes hanglejtés teljesen megegyezik a székelység hasonló

hanglejtésével; hangmenete ugyanis egyenletes magas kezdetű, zárása szökő.

Aszt isz mēgmoszom? — Nem bántlak én téged. — Moszt akarok csélleni vélle. — Ne mennyen el innet rosz szüvvel.

A csángó párbeszédes hanglejtésben nagy ritkán felbukkan az esőzárású hanglejtés is, melyet a székely párbeszédben nem észleltem. A szamosháti, hajdúsági stb. hasonló hanglejtéstől abban különbözik, hogy hangmenete székelyes, vagyis egyenletes magas kezdetű. De meg-egyezik vele abban, hogy mindig bővítményes végű mondatokban fordul elő:

Nem isz vót az embēr rossz. — Bérikójtom én akkor. — Minygyárt megérik e. — Hónap nem menünk Bákóba, mert nem ura mennünk.

Ritkasága azt mutatja, hogy e hanglejtésforma kivesző félben van a csángó nyelvjárásból. De meglevő nyomai arról tanuskodnak, hogy valamikor a csángó párbeszédes hanglejtés is kéttípusú lehetett, mint ma a szamosháti, debreceni s a velük összefüggő nagy területé.

Ez a tény azt a gyanítást kelti bennem, hogy a személytelen közlés hanglejtése mellett valamikor az egész magyar nyelvterületen lehetett egy kéttípusú párbeszédes hanglejtés is, mely a magyar nyelvterület tekintélyes részén ma is él. A székelységben egytípusúvá egyenlítődtől azáltal, hogy a szökőzárású forma kiszorította az esőzárásút s egyeduralomra jutott. Ez a harc a két típus között a moldvai csángók nyelvében még nem fejeződött be.

Gyanításom csak akkor válik tudományos igazsággá, ha egész nyelvterületünk hanglejtésformáinak ismeretére fog támaszkodni. Ettől azonban még, sajnos, messze vagyunk.*

(Debrecen.)

Csűry Bálint.

* A Tisza István Tudományos Társaság I. osztályában tartott előadás.